

УДК 94(477.4)“19”:378:61

В.В. Пагор

Архівні джерела про становлення вищої медичної освіти Правобережної України в 1920-х рр.: фінансово-матеріальний аспект

У статті на основі матеріалів Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України і держархіву Вінницької області охарактеризовано проблеми матеріального та фінансового забезпечення вищих медичних навчальних закладів Правобережної України у 20-х рр. ХХ ст. Розглянуто такі ключові питання: державне фінансування начальних закладів, матеріальне забезпечення навчального процесу, особливості функціонування їдалень і гуртожитків, фінансове і матеріальне забезпечення викладачів та студентів. Аналізуючи архівні матеріали, автор приділив увагу дослідженню бюджетів навчальних закладів, дохідна та видаткова частини яких дозволяє зрозуміти матеріальну грань організації навчальної роботи, окреслити матеріально-технічну базу, забезпечення викладачів та студентів. Дослідник, проаналізувавши архівні джерела доводить, що навчальні заклади стикалися з прогресуючою інфляцією, яка поглиблювала фінансово-матеріальну кризу у вищій школі. Проблема особливо загострювалася при реорганізації навчальних закладів. В окремих з них гостро бракувало начальних площ, а ті, що були, потребували капітального ремонту (Київський медичний інститут, Вінницький фармацевтичний технікум, Київський хіміко-фармацевтичний інститут). На основі джерел доводиться, що всі вищі медичні навчальні заклади Правобережжя вирішували питання закупівлі навчальної літератури та приладдя для лабораторій. Виникала проблема з функціонуванням їдалень та гуртожитків. Покращення матеріального забезпечення, особливо фінансового, потребували викладачі.

Ключові слова: медична освіта, архіви, Київський медичний інститут, хіміко-фармацевтичний інститут, клінічний інститут, Вінницький, Київський фармацевтичний технікум, матеріально-технічна база, студенти, викладачі.

Матеріально-технічну базу радянських технікумів, медичних і хіміко-фармацевтичних інститутів було сформовано переважно на основі попередньої університетської інфраструктури часів Російської імперії та Української революції 1917–1920 рр. Утворені впродовж 1920–1921 рр. медичні навчальні заклади здебільшого розквартирувалися в приміщеннях реорганізованих медичних університетів, жіночих інститутів, академій тощо.

Важливим аспектом функціонування вищої медичної школи України 1920-х рр. є діяльність вищів Правобережної України. Цю проблему ми прослідкуємо на основі матеріалів ф. 166 Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України в м. Києві (ЦДАВО України). Допоміжним засобом для висвітлення різних проблем в статті використано матеріали молодіжного видання харківського студентства – журналу “Студент революції”.

Проблеми фінансово-матеріального забезпечення вищої медичної освіти Правобережної України на матеріалах ЦДАВО України (1920-ті рр.) не знайшли відображення в історіографії. Метою цієї статті є висвітлення вказаної проблеми.

Державне фінансування не в повній мірі задовольняло потреби вищої медичної школи. Тогочасна преса інформує, що видатки на функціонування вищих навчальних закладів РСФРР були вищими ніж в Українській СРР [7, с. 6].

З проблемою фінансування стикалися і медичні виші Правобережжя, а саме: Київські медичний, хіміко-фармацевтичний і клінічний інститути. Певні труднощі мав і Київський фармацевтичний технікум. Вінницький технікум утримувався з місцевого бюджету. Однак, у листопаді 1922 р. рішенням губернського відділу медичної освіти заклад перевели з державного фінансування на самозабезпечення [18, арк. 19]. У зв'язку з цим, щоб зекономити на навчальному процесі, навіть розглядалося питання про реорганізацію Вінницького технікуму у фармацевтичну школу. Цю ідею на щастя не реалізували, оскільки 20 травня 1924 р. Подільський губернський відділ "Всемедиксанпраця" "виказу[вав] побажання про те, щоб технікуми українського типу, де навчання проводилося за методами вищої школи були збережені" [20, арк. 24]. Мало хто з представників органів влади переймався долею технікуму. Його фінансування було майже відсутнє. Окрім заробітної плати, коштів на потреби навчального закладу не виділялося [22, арк. 21].

Через важке матеріальне становище дирекція неодноразово ставила питання про переведення технікуму на державний бюджет [22, арк. 27]. У зв'язку з тим, що фармтехнікум зробив значні кроки в підготовці значного контингенту кваліфікованих кадрів, нарком освіти ухвалив з 1926 р. перевести навчальний заклад на державне утримання [1, с. 4].

В перші роки радянської влади чимало фінансів потребувало будівництво нових та капітальні ремонти існуючих навчальних корпусів і клінік. Так, при формуванні матеріально-технічної бази Київського медінституту виникла проблема з фінансуванням клінік. На початку 1920-х рр. через недофінансування, влада змушена була ініціювати закриття колишньої Олександрівської лікарні, при якій функціонували 9 клінік медінституту. На думку дирекції, це "тягло за собою закриття і Київського медичного інституту" [15, арк. 132]. Закривши клініки, на щастя вдалося зберегти інститут – один з провідних центрів медичної освіти України.

Не достатніми були навчальні площі і в Київському хіміко-фармацевтичному інституті. У 1922 р. виш, не маючи власних приміщень, спершу розквартирувався ледь не по всьому Києву. Для налагодження навчальної роботи інституту було передано лабораторію колишніх фармацевтичних курсів [13, арк. 2]. Основна частина студентів навчалася в приміщеннях Київського політехнічного інституту та колишнього комерційного училища [13, арк. 3зв.]. Щоправда, в Київській політехніці панували настрої "як найшвидше позбутися чужих студентів".

Певні кошти виділялися на відкриття та діяльність клінічних інститутів України – важливих осередків стаціонарного лікування, навчальної і наукової

роботи. Щоправда, витрати держави на роботу таких закладів були не значними. Зокрема, дирекція Київського клінічного інституту зазначала, що структура організації вишу побудована таким чином, що заклад потребує мінімальної кількості власних затрат, які переважно ідуть на функціонування лікувальних установ. Це дозволяє перенаправляти додаткові кошти в інші сфери діяльності, як в даному випадку, облаштування клінік і ремонт приміщень [16, арк. 6].

Впродовж 1921–1922 рр. Київський клінічний інститут облаштовував під клініку приміщення колишнього Маріїнського товариства Червоного Хреста [14, арк. 86]. На будівництво виділили понад 1 млн. крб. З них, половина суми надійшла від губернського відділу охорони здоров'я, решту – забезпечив інститут [16, арк. 4 зв.]. Ремонтні роботи до березня 1922 р. вдалося завершити. Того ж місяця було відкрито хірургічну клініку. Клінічний інститут зміг в короткий термін облаштувати 6 клінік: хірургії з урологією і стоматологією, терапії, акушерства, гінекології, офтальмології, оториноларингології. В цьому ж приміщенні функціонувала поліклініка, діяли лабораторії. У 1922 р силами Київського клінічного інституту було проведено ремонт їдальні, покрівлі, закінчено зведення сараю, оновлено опалення [16, арк. 1-4 зв.].

Не кращим було матеріальне становище технікумів. Вінницький фармацевтичний технікум не мав власного приміщення, тому заняття відбувалися в приміщенні 2-ї трудової школи. Вирішення проблеми в перспективі вбачалося у передачі технікуму профспілкового приміщення медично-санітарних працівників. Власне, профспілка надала для потреб закладу лише дві кімнати, які були зайняті під лабораторію [10, с. 281]. Загалом, у розпорядженні технікуму були лише дві аудиторії, лабораторія та аптека [11, с. 155-156]. В Київському фармтехнікумі у 1923 р. діяла лише одна аудиторія, яка вміщала 90-100 студентів [21, арк. 121 зв.].

Важливим напрямком діяльності медичних вишів залишалися закупівлі навчальної літератури, приладдя для лабораторій, наприклад забезпечення діяльності навчально-дослідних установ. Виділяли кошти на придбання літератури і приладдя для лабораторій та закупівлю медичних інструментів для клінік в 1922 р. у Київському клінічному інституті [16, арк. 4 зв.].

В Київському хіміко-фармацевтичному інституті впродовж першої половини 1922–1923 н.р. відсутньою була бібліотека. Книги, якими користувалися студенти знаходилися у лабораторіях. Через недофінансування, наукової літератури не вистачало. Достатньою була кількість книг лише з хімії, судової медицини, гігієни, фармації і бактеріології [13, арк. 4 зв.]. У Вінницькому фармтехнікумі не вистачало мікроскопів. Студенти мали змогу користуватися на заняттях лише 8 приладами [21, арк. 137]. Керівництво закладу звернулось до влади з проханням про виділення мікроскопів та хімічних компонентів для виготовлення ліків [22, арк. 21 зв.]. Дирекція констатувала, що при переході на самофінансування не буде можливості закупити навчальну літературу, облаштувати одну з лабораторій, сплачувати орендну плату за користування аптекою тощо [18, арк. 13]. Студенти готувалися до навчальних занять переважно в гуртожитку, частково

в аудиторіях навчального корпусу. Нормальній навчальній роботі заважала швейна майстерня, яка у 1928 р. містилася у навчальному корпусі вишу. Окрім цього, під майстерню відвели одне з приміщень лабораторії технікуму [3, арк. 18].

Порівняно кращим було становище у Київському фармацевтичному технікумі. У 1923 р. при ньому діяли аптека і лабораторія [17, арк. 9], функціонували фармацевтичні курси. Лабораторії технікуму були обладнані необхідним приладдям, столами і шафами. Про задовільний стан кабінетів і лабораторій свідчать фотосвітлини, що збереглися разом зі звітною документацією вишу в архівах. До послуг студентів були хімічна, біологічна, бактеріологічна, гігієнічна і фармацевтична лабораторії. У фондах бібліотеки зберігалось понад 1200 томів медичної літератури [21, арк. 120-120 зв., 123 зв.].

У 1924 р. держава виділила 5 тис. крб. медінститутам України для закупівель навчального приладдя за кордоном. Кошти надійшли Катеринославському, Харківському, Одеському, Київському медінститутам та Одеському фармацевтичному інституту [19, арк. 9].

Важливим питанням при вивченні матеріального забезпечення вищих медичних закладів є фінансова державна підтримка викладачів. На початку 20-х рр. ХХ ст. виплати зарплат викладачам і технічному персоналу часто затримувалися. У 1922 р. влада констатувала, що значна частина висококваліфікованих спеціалістів країни в області медицини, викладачів і науковців знаходяться у важкому матеріальному становищі. Тому відділ медичної освіти УСРР клопотався перед Раднаркомом УСРР про переведення кращих професорів і науковців країни на спеціальне забезпечення (пайки) [12, арк. 8].

Архівні джерела повідомляють, що у 1921–1922 рр. виникла проблема з виплатами заробітної плати викладачам Київського медичного інституту. Тоді ж через недофінансування нерегулярно надходили ліки для хворих, обмежені були закупівлі лабораторного матеріалу для підготовки студентів [15, арк. 132 зв.]. У 1922 р. заборгованість із виплати зарплати була і в Київському фармацевтичному інституті [14, арк. 9 зв.].

Важким було матеріальне становище викладачів Київського клінічного інституту. Штат закладу складав 12 професорів (1 з них працював на громадських засадах без оплати праці). 18 приват-доцентів інституту знаходилися на власному утриманні. Не регулярно оплачувалася праця адміністративного і технічного персоналу. В 1922 р. заборгованість із виплати заробітної плати склала близько 4 млн. крб. Очікування адміністрації від введення платного лікування хворих себе не виправдали [16, арк. 4-5].

Порівняно невисокою була зарплата викладачів та адміністрації Вінницького фармтехнікуму. У 1927–1928 н.р. місячна заробітна плата директора технікуму становила 100 крб., помічника директора – 75 крб., секретаря з студентських справ – 39 крб., бухгалтера – 55 крб., секретаря – 45 крб., техпрацівниць – 18-50 крб., опалювача – 27 крб. [24, арк. 65]

Щоби покращити матеріально-фінансове становище викладацького контингенту на початку 1920-х років ввели пайок для професорів Київського медичного

інституту. Проте його не видавали за відсутності державного фінансування, що робило цю допомогу лише декларованою. На початку 1921 р. особливо скрутною ситуація була з харчуванням викладачів та хворих при клініках медінституту. Середня кількість продуктів на особу, що надходила в інститут та клініки складала лише 100 гр. [15, арк. 132зв.]

В контексті фінансування вищої медичної освіти України доречно з'ясувати матеріальне становище студентства. На початку 1920-х рр. швидко зростало число малозабезпечених студентів.

Важливу роль у забезпеченні молоді відігравали студентські організації, каси взаємодопомоги, комітети. У зв'язку з важким економічним становищем студентства такі організації було створено у Київському медінституті. Активністю відзначалася інститутська каса взаємодопомоги, в якій станом на 1923 р. числилося 800 студентів [6, с. 119].

Частина молоді вносила плату за навчання. Важливим фактором забезпечення студентів були державні стипендії [7, арк. 6]. Особливо гостро постала проблема зі стипендіальним забезпеченням студентів технікумів. У 1925 р. Наркомат освіти УСРР виділив лише 5 стипендій в розмірі 12 крб. для кращих студентів Вінницького фармацевтичного технікуму. У звіті про роботу вишу дирекція констатувала, що державною підтримкою не було задоволено всіх студентів, котрі потребували стипендій [22, арк. 9]. У 1927 р. стипендію одержували вже 52 студенти у розмірі 41 крб. [9, с. 30]. У тому ж році молодь отримала право пільгового проїзду залізницею [23, арк. 2-6].

Кожний медичний виш Правобережної України намагався по мірі можливостей вирішити проблему розквартирування студентства. Досить складною була житлова проблема у Вінницькому фармацевтичному технікумі. Навесні 1928 р. у технікумі навчалася 517 студентів, з яких у гуртожитку проживали лише 90 [3, арк. 18]. Решта за власні кошти винаймали житло. Гуртожиток був перенаселений студентами, адже він був розрахований на 65 осіб [4, арк. 252]. Підвальні приміщення займали лікарі, які не дивлячись на неодноразові клопотання дирекції технікуму до міської влади, надалі проживали поряд із студентами. Крім того в підвалі розміщувалася лабораторія. В ній проводили відобування сірководню, який за словами студентів “отруйно впливав на мешканців гуртожитку, примушував навіть задихатися” [3, арк. 18].

Недостатнім було обладнання гуртожитку. На 90 студентів було лише 86 ліжок. З ліжкового приладдя наявним було лише 44 матраци, 22 простирадла та 26 ковдр. Ліжка були дерев'яними, тому дирекція технікуму планували їх замінити на залізні. Бракувало в гуртожитку стільців та столів, ремонт приміщень проводився зрідка [3, арк. 18].

Потрібно було вирішувати проблеми гігієни студентів. В одному з архівних документів зазначалося, що “умивальню влаштовано в дівочій половині гуртожитку, а чоловіки умиваються в кімнатах над бочками та надворі” [3, арк. 18]. Молодь користувалася водою із водогону, яка була не стерилізованою. Якість води не давала можливості використовувати її навіть для технічних потреб.

Значною проблемою в дослідженні життя студентів медичних вишів України було налагодження харчування молоді, важливою умовою якого було фінансування їдалень, що діяли при інститутах і технікумах. У журналі “Студент революції” (за 1922 р.) повідомлялося, що “матеріальне становище студентів [Київського, – Авт.] медінституту в зв’язку з непом значно погіршилося: припинилася видача пайків і закрилася студентська їдальня” [5, с. 102].

Багато студентів недоїдали. Вирішення проблеми адміністрація вбачала у відкритті більшої кількості їдалень. Так, при гуртожитку технікуму у Вінниці діяли кухня та їдальня, яка містилася в підвалі “де дуже мокро, на стінах грибки” [3, арк. 18]. Кухня обслуговувала 138 осіб. Студентська їдальня була в руках “приватної особи”. Обід та вечеря коштували 16 крб. на місяць [3, арк. 18].

Чимало студентів мали проблеми із здоров’ям. У понад 75% київських студентів, що зверталися за медичною допомогою в столичні поліклініки, було виявлено туберкульоз. Однією з його причин було недоїдання. Лише за перше півріччя 1924 р. в поліклініки Києва надійшло 35192 студентських звернень. Привертає увагу й те, що 25% (8798) серед загальної кількості звернень надійшли від студентів Київського медичного інституту [2, с. 46-48].

Поліклініка для київського студентства не могла забезпечити належної медичної допомоги. Наприклад, при ній працював лікар, який лікував хвороби вуха, горла і носа лише тричі на тиждень. Студенти, щоб зайняти чергу до лікаря, змушені були з 7-ї ранку приходити в поліклініку. Через велику кількість хворих було так, що студенти “тижнів два підряд ходять до поліклініки і ніяк не зможуть захопити чергу до цього лікаря” [8, с. 44].

Отже, вища медична освіта України, особливо на початку 1920-х рр., переживала недофінансування. Наявних коштів бракувало для проведення першої хвилі реформи медичної освіти у 1921–1922 р., коли будівництво і ремонт корпусів навчальних закладів йшло повільними темпами. Недофінансування з боку держави пояснюється важким економічним становищем в країні. Разом з вишами Правобережної України матеріально-фінансові труднощі переживала вся вища освіта України.

Значний вплив на матеріальне становище викладачів і студентів мала інфляція і економічний стрес, пов’язаний з НЕПом на початку 20-х рр. Професорсько-викладацький і студентський контингент з ентузіазмом долучалися до будівництва вищої медичної школи. Створювалися студентські комітети взаємодопомоги, при вишах діяли економічні осередки, викладачі за власні кошти відправлялися у відрядження, забезпечували навчально-методичний і науковий рівень викладання різних дисциплін закладів.

Список використаних джерел і літератури

1. Вінницький фармтехнікум буде на державному утриманні // Червоний край. – Кам’янець-Подільський. – 1925. – 23 квітня. – № 90 (317). – С. 4.
2. Глезер, М. Здоров’є Київського пролетарського студентства / М. Глезер // Студент революції. – Харьков. – 1925. – № 3. — С. 46-48.
3. Держархів Вінницької області (далі – ДАВО), ф. П. 29, оп. 1, спр. 414.

4. ДАВО, ф. Р. 595, оп. 2, спр. 306.
5. Деятельность экономических организаций высших школ Киева. В Мединституте // Студент революції. – 1923. – № 2-3. – С. 102.
6. Из жизни Мединститута // Студент революції. – 1923. – № 2-3. – С. 119.
7. Немоловський. І. Ще про болюче питання / І. Немоловський // Студент революції. – 1924. – № 3-5. – С. 6.
8. Овчаренко, М. Не вистачає лікарської допомоги / М. Овчаренко // Студент революції. – 1925. – № 4. – С. 44.
9. Паламарчук, С. Робота ОБПС та студорганізацій вузів Вінниччини / С. Паламарчук // Студент революції. – Харків. – 1927. – № 5. – С. 30.
10. Поділля в період відбудови народного господарства (1921–1925 рр.): зб. док. і мат. / [редкол.: І. О. Пшук (відп. ред.), А. Г. Бабенко, С. Я. Вінковецький, В. П. Воловик, М. І. Панасенко]. – Вінниця, 1957. – 628 с.
11. Суровий, А. Ф. Технікуми Поділля в 1920-х роках / А. Ф. Суровий // Освіта, наука і культура на Поділлі: зб. наук. пр. – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2009. – Т. 14. – С. 147-171.
12. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО України), ф. 166, оп. 2, спр. 1516.
13. ЦДАВО України, ф. 166, оп. 2, спр. 1524.
14. ЦДАВО України, ф. 166, оп. 2, спр. 421.
15. ЦДАВО України, ф. 166, оп. 2, спр. 422.
16. ЦДАВО України, ф. 166, оп. 3, спр. 299.
17. ЦДАВО України, ф. 166, оп. 3, спр. 727.
18. ЦДАВО України, ф. 166, оп. 3, спр. 731.
19. ЦДАВО України, ф. 166, оп. 4, спр. 525.
20. ЦДАВО України, ф. 166, оп. 4, спр. 528.
21. ЦДАВО України, ф. 166, оп. 4, спр. 534.
22. ЦДАВО України, ф. 166, оп. 5, спр. 589.
23. ЦДАВО України, ф. 166, оп. 6, спр. 5582.
24. ЦДАВО України, ф. 166, оп. 6, спр. 5585.

Valentyn Pahor

Archival sources on the formation of higher medical education in Right-Bank Ukraine in the 1920s.: financial and material aspect

In the article on the basis of the Central State Archive of higher authorities and government of Ukraine and the State Archive of Vinnitsa region described problems of material and financial support in higher educational institutions of Right Bank Ukraine in the 20's. The twentieth century. We consider the following key issues: public funding education institutions, financial security training, especially the operation of canteens and hostels, financial and material support of teachers and students. Analysis of archival materials, the author paid attention to the research budgets of educational institutions, revenues and expenditures which allows us to understand the material facet of academic work, outline the physical infrastructure, providing teachers and students. The researcher analyzed the archival sources shows

that schools faced with progressive inflation, which deepened the financial and financial crisis in higher education. The problem is particularly exacerbated in the reorganization of schools. In some of them desperately lacking Initial areas, and those who were in need of major repairs (Kyiv Medical Institute, College of Pharmacy Vinnitsa, Kyiv Chemical-Pharmaceutical Institute). Based on sources we prove that all the top medical schools decide questions of right bank purchases of textbooks and supplies for laboratories, there were problems with the operation of canteens and dormitories. Improved material support, especially financial, needed teachers.

Key words: *medical education, archives, Kyiv Medical Institute, Chemical and Pharmaceutical Institute, Clinical Institute, Vinnitsa, Kyiv College of Pharmacy, materialno base, students, teachers.*

В.В.Пагор

Архивные источники о становлении высшего медицинского образования Правобережной Украины в 1920-х гг.: финансово-материальный аспект

В статье на основании материалов Центрального государственного архива высших органов власти и управления Украины и госархива Винницкой области охарактеризованы проблемы материального и финансового обеспечения высших медицинских учебных заведений Правобережной Украины в 20-х гг. XX в. Рассматриваются такие ключевые вопросы: государственное финансирование учебных заведений, материальное обеспечение учебного процесса, особенности функционирования столовых и общежитий, финансовое и материальное обеспечение преподавателей и студентов. Анализируя архивные материалы, автор уделит внимание исследованию бюджетов учебных заведений, доходная и расходная части которых позволяет понять материальную грань организации учебной работы, очертить материально-техническую базу, обеспечение преподавателей и студентов. Исследователь, проанализировав архивные источники доказывает, что учебные заведения сталкивались с прогрессирующей инфляцией, которая усугубляла финансово-материальный кризис в высшей школе. Проблема особенно обострялась при реорганизации учебных заведений. У некоторых из них остро не хватало учебных площадей, а те, что были, требовали капитального ремонта (Киевский медицинский институт, Винницкий фармацевтический техникум, Киевский химико-фармацевтический институт). На основе источников доказывается, что все высшие медицинские учебные заведения Правобережья решали вопрос закупки учебной литературы и оборудования для лабораторий. Возникла проблема с функционированием столовых и общежитий. Улучшение материального обеспечения, особенно финансового, требовали преподаватели.

Ключевые слова: *медицинское образование, архивы, Киевский медицинский институт, химико-фармацевтический институт, клинический институт, Винницкий, Киевский фармацевтический техникум, материально-техническая база, студенты, преподаватели.*